

Федорович Анна Василівна,

ORCID ID: 0000-0001-6289-5039

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Береза Світлана Богданівна,

ORCID ID: 0000-0003-2454-0709

викладач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ОСНОВНІ ЗАСОБИ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ЗАКЛАДАХ

BASIC MEANS OF EDUCATIONAL ACTIVITY IN PENITENTIARY INSTITUTIONS

Стаття присвячена проблемі організації освітнього процесу у пенітенціарних закладах та використанню виховних засобів впливу на засуджених під час перебування в них.

Наголошено, що освітній процес у пенітенціарній системі стосується не лише можливості отримання фаху через організоване професійне навчання, але й використання засобів виховання, що сприяють виправленню особистості. Мова йде про освітньо-виховну спрямованість більшості заходів та видів діяльності, до яких залучаються засуджені, а також середовища (атмосфери) перебування у місцях позбавлення волі.

Підкреслено, що основними засобами освітньої діяльності з ув'язненими є: режим відбування покарання (порядок, умови, устрій життя, нагляд, безпека, правила взаємодії та поведінки з адміністрацією, персоналом, між собою тощо); праця (залучення до трудової діяльності, виконання обов'язків); навчання (отримання загальної середньої чи професійної освіти); соціально-виховна робота (гуртки, проведення дозвілля, спорт тощо); зв'язок з громадськістю (благодійність, волонтерство, релігійні заходи, соціальні проекти та ін.). Усі вони стосуються різних видів активності засуджених і передбачають їхню підготовку до успішної ресоціалізації.

Доведено, що високий рівень комунікативної культури працівників в'язниці є необхідною передумовою успішного перевиховання засуджених, оскільки дає змогу налагодити взаємини, підібрати (індивідуалізувати, диференціювати) способи дій для їхнього виправлення, запропонувати поради, допомоги, досягти згоди, знайти спільні інтереси, виробити соціально-етичні правила. Спілкування спонукає до внутрішніх душевних перетворень, вироблення активної життєвої позиції, бажання стати відповідальним за власну долю. Взаємодія з авторитетними, морально стійкими людьми дає змогу розширити знання, наслідувати їхній досвід, розкрити власні можливості, співпрацювати, визначити свої цілі, набути впевненості, утвердити необхідні соціальні цінності та навички.

Ключові слова: освіта у пенітенціарних закладах, засоби освітньої діяльності з ув'язненими, підготовка засуджених до ресоціалізації.

The article is devoted to the problem of organizing the educational process in penitentiary institutions and the use of educational means of influence on convicts during their stay in them.

It is emphasized that the educational process in the penitentiary system concerns not only the possibility of obtaining a profession through organized vocational training, but also the use of educational means that contribute to the correction of the individual. This refers to the educational and upbringing orientation of most events and activities in which convicts are involved, as well as the environment (atmosphere) of stay in places of detention.

It is emphasized that the main means of educational activities with prisoners are: the regime of serving a sentence (order, conditions, way of life, supervision, security, rules of interaction and behavior with the administration, staff, each other, etc.); work (involvement in labor activity, performance of duties); education (obtaining general secondary or vocational education); social and educational work (clubs, leisure activities, sports, etc.); public relations (charity, volunteering, religious events, social projects, etc.). All of them relate to different types of activity of convicts and involve their preparation for successful resocialization.

It is proved that a high level of communication culture of prison staff is a prerequisite for the successful re-education of prisoners, as it allows them to establish relationships, select (individualize, differentiate) ways of acting to correct them, offer advice, help, reach agreement, find common interests, and develop social and ethical rules. Communication encourages inner spiritual transformations, the development of an active life position, and the desire

to become responsible for one's own destiny. Interaction with reputable, morally stable people allows you to expand your knowledge, learn from their experience, discover your own capabilities, cooperate, define your goals, gain confidence, and establish the necessary social values and skills.

Key words: education in penitentiary institutions, means of educational activities with prisoners, preparation of prisoners for resocialization.

Постановка проблеми. Сучасне демократичне суспільство гарантує усім громадянам права і свободи, рівність перед законом та зорієнтоване на відкритість, толерантність, гуманізм до кожної людини. Однією з важливих можливостей особистості – є право на освіту, визнане Конституцією України та міжнародними документами. Воно означає «отримання освіти без дискримінації» й повною мірою стосується осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі. У пенітенціарній системі можуть простежуватися проблеми пов'язані зі слабким фінансуванням, недосконалістю механізму отримання та обмеженістю доступу до освітніх ресурсів, низьким рівнем освітніх стандартів, відсутністю адаптованих професійних програм підготовки для засуджених та ін., що актуалізує питання організації освітньої діяльності у ній.

Варто пам'ятати, що освіта є ефективним засобом відновлення та реабілітації осіб, що вчинили злочин. Через неї реалізується перевиховання, підготовка до повернення в соціум. Тому увага педагогічної науки має зосереджуватися на пошуку покращення шляхів та засобів надання освітніх послуг, спрямованих на забезпечення навчання та перевиховання засуджених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питань ресоціалізації, соціальної адаптації, перевиховання правопорушників займається пенітенціарна педагогіка [5]. Напрями її дослідження постійно розширюються, торкаючись організації виховання правосвідомості, психолого-педагогічної підтримки засуджених, профілактики правопорушень серед населення (А. Бабич, Н. Головка, О. Діденко, В. Оржеховська, С. Тарарухін, Н. Фоменко, М. Скрипник, О. Фатхутдінова [3] та ін.), перевиховання та освіта неповнолітніх злочинців (П. Вівчар, Л. Клевака, В. Кривуша, Т. Шанкова, О. Шевченко [4] та ін.) тощо. Попри це важливою залишається проблема пошуку освітніх та виховних ресурсів у пенітенціарних закладах задля їхнього вдосконалення.

Мета статі: проаналізувати вплив різних видів освітньої діяльності на виховання засуджених у пенітенціарних закладах.

Виклад основного матеріалу. Процес виправлення засуджених у пенітенціарних закладах ґрунтується на застосуванні загальноприйнятих у педагогіці принципів, форм та методів навчання

та виховання. Він визначається з однієї сторони системою відомих підходів, інструментів та засобів освітньої діяльності, а з іншої – врахуванням специфіки моральних впливів на ув'язнених та передбаченням можливостей для їхньої ресоціалізації. Обмеженість соціальних зв'язків призводить до реальних особистісних втрат та деформацій, що зумовлює необхідність застосування унікальних «механізмів» для набуття ув'язненими потрібних навичок життя у соціумі, формування прийнятних способів поведінки та готовності бути законослухняними громадянами у майбутньому.

У своєму дослідженні розглядатимемо освітній процес у пенітенціарній системі у широкому розумінні. Вважатимемо, що він стосується не лише можливості отримання фаху через організоване професійне навчання, але й використання засобів виховання, що сприяють виправленню особистості. Мова йде про освітньо-виховну спрямованість більшості заходів та видів діяльності до яких залучаються засуджені, а також середовища (атмосфери) перебування у місцях позбавлення волі [1], [3].

Виховання та перевиховання ув'язнених має свою специфіку, адже реалізується в умовах відокремлення від соціуму, регламентації кримінально-виконавчого законодавства, чітких та жорстких правових вимог та обмежень, правил режиму відбування покарання. Крім того, «вихованці» часто мають відхилення морально-правової свідомості, виражені психічні стани, особливості світогляду та різний ступінь соціальної небезпеки. Тому будь які дії з боку персоналу можуть ними не сприйматися або ж відчуватися як примусові [3].

Основними виховними засобами, що спонукають засуджених до виправлення є: режим відбування покарання (порядок, умови, устрій життя, нагляд, безпека, правила взаємодії та поведінки з адміністрацією, персоналом, між собою тощо); праця (залучення до трудової діяльності, виконання обов'язків); навчання (отримання загальної середньої чи професійної освіти); соціально-виховна робота (гуртки, проведення дозвілля, спорт тощо); зв'язок з громадськістю (благодійність, волонтерство, релігійні заходи, соціальні проекти та ін.) [3]. Як бачимо, усі вони стосуються різних видів активності ув'язнених і передбачають їхню безпосередню участь у них та нагромадження певних здобутків.

Найперше, зупинимося на важливості праці, головна функція якої, на думку О. Вишне-вського, стати «джерелом внутрішньої, духовної, животворчої сили, джерелом гідності, морально-сті і щастя» [1, с. 500]. Трудова діяльність – особливий засіб впливу на особистість, оскільки працюючи, вона має змогу набути соціально адекватних якостей та «відновити» втрачені характеристики працьовитості, старанності, дисциплінованості, поваги до себе та інших, правослухняної поведінки. Вона «дає» нагромадження та певну фінансову незалежність (економічну вигоду), а також забезпечує господарські потреби пенітенціарного закладу. Водночас є засобом навчання трудових навичок, збільшує можливості комунікації з іншими (співпраця, вирішення конфліктів, взаємодопомога, взаєморозуміння), сприяє формуванню позитивних моральних якостей (відповідальності, сумлінності, організованості). Тобто праця – надзвичайний мотиватор, засіб самореалізації та самоутвердження. Увага до її організації та залученість до неї – обов'язковий елемент пенітенціарної системи. Власне трудова (професійна) діяльність у майстернях (швейній, столярній, слюсарній, токарній, ремонтній, обслуговування електроприладів та ін.), «зовнішніх роботах» уможлиблює вдосконалення професійних навичок засуджених, допомагає визначитися зі своїми здібностями та бажаннями, а також розширити власні межі. Дізнаючись про свої потреби, ув'язнені мають змогу покращити трудові та фахові вміння та навички, удосконалитися, здобути освіту.

Очевидно, що такі перспективи підтримуються функціонуванням загальноосвітнього та професійного навчання у межах закладів позбавлення волі. Отримання освіти (рівня кваліфікації) є ще одним потужним фактором успішної ресоціалізації. При цьому безпосередня участь в освітньому процесі дає змогу підвищити не лише необхідні для певної професії навички, а спричинює підвищення культурного рівня ув'язнених, формування у них почуття гідності та поваги. Адже під впливом навчання відбувається виховання та розвиток людини. Вона не лише розширює світогляд, пізнає глибше особливості функціонування природи та соціуму, а й виправляється, набуває нових звичок, позитивних якостей, утверджує переконання, вчиться долати перешкоди. Обдумуючи різні ідеї, погляди, точки зору, формуються власні цінності та переконання, своєрідні відносини з довкіллям. Очевидно, що рівень освіченості засуджених прямо впливає на виконання обов'язків, поведінку, ставлення до роботи [4].

У сучасних пенітенціарних закладах розвинутою є загальна і професійна освіта, котра підтримується нормативними документами, має свою структуру, матеріально-технічну базу для підготовки засуджених. Безпосередньо на території може бути організоване виробництво для набуття практики, професійного зростання, надання роботи. Крім того, наявність відповідної підготовки та диплома відкриває можливості для отримання вищої освіти у майбутньому. Сьогодні можливості навчання збільшуються та завбачують додаткове проходження курсів, тренінгів, участі у різних видах освітньої діяльності [5, с. 156].

Розуміємо, що в пенітенціарній системі навчання та праця тісно пов'язані та мають виховний вплив на ув'язнених, їхній соціальний розвиток, прояви емпатії та порозуміння. Відомим є, хоч і умовний, але функціональний поділ праці на фізичну та інтелектуальну. Це ще раз доводить, що окремо такі види діяльності не існують. Щоб працювати фізично, необхідно володіти певними знаннями та можливостями, і навпаки – інтелектуальна праця потребує додаткових фізичних зусиль. Загалом, і навчання, і праця вимагають чітких кроків, терпеливості, самодисципліни, організованості, що позитивно впливає на становлення характеру та вдосконалення необхідних навичок життя в соціумі. Обидва засоби уможлиблюють виявлення свого потенціалу, зацікавленості у подальшому розвитку, що є надійною основою вдалої соціальної реінтеграції після звільнення.

Ще одним важливим аспектом виправлення є дозвілєва діяльність, котра завбачує належні умови відпочинку, можливість участі у гуртках, організацію центрів культурного розвитку та бібліотек, час на хобі чи захоплення. Для цього можуть організовуватися й окремі спортивні секції. Йдеться про корисне проведення часу, зайнятість [3].

До прикладу, бібліотеки можуть мати різні ресурси (журнали, книги, аудіо книги, підручники, освітні матеріали) навчального, розважального контенту та різної тематики (духовної, релігійної, психологічної, щодо здорового способу життя, саморозвитку, критичного мислення та ін.). У них ув'язнені здобувають нові знання та навички, проводять час з користю. Доцільним у бібліотеках, вважаємо, обмежений доступ до Інтернету чи інших інформаційних ресурсів, з метою навчальних цілей, що розширить можливості для освітньої діяльності.

Вагоме місце серед засобів дозвілєвої діяльності займають спортивні ігри (теніс, біг, футбол,

баскетбол, ходьба, шахи, йога та ін.). Їхня організація забезпечує фізичне, інтелектуальне, психологічне здоров'я засуджених. Через участь у спортивній діяльності підтримується дисципліна, порядок, а також завбачається зміна різних видів активності, релаксація, емоційне благополуччя, самодисципліна.

Важливим засобом підтримки та перевиховання ув'язнених є релігійна діяльність, можливість спілкування з душпастирами із зовнішнього світу. Етичні та духовні способи впливу мають неабияке освітньо-виховне значення, спрямовані на реалізацію громадських, соціальних проєктів. «Патронат» церкви передбачає проведення служб, молитов, біблійних занять; організацію релігійних та державних свят; освітню та просвітницьку діяльність, навчання, тренінги, біблійні студії; психологічну підтримку; допомогу під час переходу до життя в соціумі (пошук роботи, житла); матеріальне сприяння (харчування, одяг, гігієнічні засоби, лікарські препарати, книги) та покращення умов перебування засуджених тощо [2].

Священик є носієм сили та впевненості. У сучасних пенітенціарних закладах він здійснює діяльність у спеціальних приміщеннях (капличках, кімнатах). Також він відвідує в'язнів, розмовляє з ними на духовні та моральні теми, може викладати у тюремній школі, задовольняє потреби супроводу, підтримки та опіки, індивідуального консультування (порад), залучає до добровільної діяльності, є посередником у конфліктних ситуаціях. Розширення досвіду морального виховання, духовного розвитку, служіння, допомоги, взаємодії слугує формуванню особистості, покращенню соціальних навичок, проявам милосердя, розуміння, співчуття, стає опорою у складних життєвих обставинах, «утворює» надійний фундамент ресоціалізації та відновлення засуджених.

Місія капелана зводиться не лише до підтримки ув'язнених, а й передбачає допомогу персоналу в'язниці у формі консультування щодо подолання стресу, втоми, труднощів, конфліктів, етичної підтримки, розв'язання моральних проблем та завдань, сприяння налагодженню міжособистісних навичок взаємодії та порозуміння. Адже педагогічні працівники здійснюють свої обов'язки і функції в обмежених та складних умовах, закритому просторі, що спричиняє емоційно-психологічне напруження. Вони повинні поєднувати різноманітні освітньо-виховні впливи з обмежувальними вимогами режиму, здійснювати стримуючі, профілактичні, корекційні заходи. Своєю чергою, це ставить перед ними підвищені вимоги

щодо їхньої кваліфікації та професійної компетентності.

На нашу думку, особливим засобом покращення навчання та виховання ув'язнених у цьому контексті є спілкування з педагогічним (корекційним) персоналом та адміністрацією, позаяк довіра до них визначає успішність цього процесу. Комунікація стимулює, заспокоює, підносить, спонукає «розкрити душу», стати кращим. Тому працівники пенітенціарного закладу повинні надихати своїм зовнішнім виглядом, впевненістю, моральною стійкістю, можливістю надати психологічну, моральну, правову допомогу, рекомендації, знайти індивідуальний підхід до засудженого. Для цього необхідними є навички взаємодії, спілкування, що передбачають авторитет, упевненість, силу, тактовність, оптимізм, доброзичливість, віру, зацікавленість, уважність, чуйність та ін. Навпаки, грубість, неввічливість, зневага, поспіх, неухважність, байдужість, зловтіха погіршують освітньо-виховні впливи.

Власне високий рівень комунікативної культури працівників в'язниці є необхідною передумовою успішного перевиховання, оскільки дає змогу налагодити взаємини, підібрати (індивідуалізувати, диференціювати) способи дій для виправлення засуджених, запропонувати поради, допомогти, досягти згоди, знайти спільні інтереси, виробити соціально-етичні правила. Спілкування спонукає до внутрішніх душевних перетворень, вироблення активної життєвої позиції, бажання стати відповідальним за власну долю.

Таким чином, можна вплинути на самовиховання засуджених, їхню самоучасть у відновленні та підготовці до повернення в суспільство. Тоді вони зможуть будувати плани, використовувати час у в'язниці корисно (отримання освіти, читання книг, фізична активність, участь у групах самодопомоги, добровільних справах тощо).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, виховання, перевиховання, ресоціалізація засуджених здійснюється через використання різноманітних освітніх способів та інструментів. Особливе місце відводимо таким засобам, як праця, навчання, спілкування. Вони поєднуються між собою та стосуються можливості отримання загальної чи професійної освіти, працевлаштування. Не менш важливими є дозвілєва та релігійна діяльність у пенітенціарних закладах.

Названі види активності обов'язково повинні супроводжуватися не лише професійним, а й особистісним спілкуванням з педагогічними

працівниками та капеланом в'язниці. Взаємодія з авторитетними, морально стійкими людьми дає змогу розширити знання, наслідувати їхній досвід, розкрити власні можливості, співпрацювати, визначити свої цілі, набути впевненості, утвердити необхідні соціальні цінності та навички. Це стане надійною основою підготовки засуджених до суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник. Дрогобич: Коло, 2003. 528 с.
2. Проскура В. Роль церкви у ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Український соціум*. 2015. № 2. С. 17–25.
3. Фоменко Н.А., Скрипник М.І., Фатхутдінова О.В. Правова педагогіка: навч. посіб. Херсон: Олді+, 2020. 326 с.
4. Шевченко О. Взаємодія пенітенціарної, освітньої та державно-правової систем з питань, що стосуються забезпечення права на здобуття освіти засудженими до позбавлення волі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 2. Том 3. С. 33–35.
5. Ягунов Д. Пенітенціарна реформа як загроза правам людини. *Право України*. 2017. № 4. С. 154–160.